

BEATA MARIA PAWLIK

STARZY CHORZY I BEZ DOMU

PROBLEMY OSÓB W KRYZYSIE BEZDOMNOŚCI
NA TLE STARZEJĄCEGO SIĘ SPOŁECZEŃSTWA

Difin

Przedmowa

Sytuacja ludzi, którzy doświadczyli kryzysu bezdomności jest bardzo trudna. Pomimo edukacji społecznej, prowadzonych kampanii w mediach osoby bezdomne są postrzegane w sposób nieprzychylny. Wielu uważa, że bezdomność jest karą za niewłaściwe postępowanie w życiu, a zwłaszcza karą za pijaństwo. Bezdomność nie jest oczywiście karą, tylko konsekwencją wielu czynników, które pojawiły się w życiu danego człowieka. Na niektóre problemy osoba bezdomna miała wpływ, a na niektóre nie. Ludzie, którzy myślą o osobach w kryzysie bezdomności w sposób negatywny, przejawiają skłonność do wykluczania ich z wielu obszarów życia. Wykluczać znaczy wyłączać, usuwać kogoś z jakiejś społeczności, zabraniać gdzieś wstępu, odsuwać od udziału w czymś. Słowo „wykluczać” nawiązuje do innego słowa: segregować, czyli dzielić na grupy według przyjętego kryterium. Nie wszyscy zdają sobie sprawę z tego, że czasownik „wykluczać” w języku polskim posiada bardzo dużo synonimów. Wszystkie one mają negatywną zawartość komunikacyjną. Przyjrzyjmy się, ułożonym alfabetycznie, synonimom pojęcia „wykluczać”: alienować, anihilować, dyskwalifikować, eksterminować, izolować, kasować, likwidować, marginalizować, odrzucać, redukować, „śmierć cywilna”, unicestwiać, wyrzucać, zwalczać. Zjawisko wykluczenia społecznego oparte jest na koncepcji podziału świata na „swoich” i „obcych”, prowadząc do powstawania społecznych plemion, które nie mają wiele wspólnego z koncepcją ponowoczesnego trybalizmu, będącego odpowiedzią na pozbawiony uczuć, racjonalny indywidualizm (Maffesoli, 1988). Model umysłowo-społeczny oparty na przekonaniu, że świat składa się z różnych „subświatów”, które cechuje zróżnicowany stopień przenikania/wzajemnej interakcyjności przypomina raczej dążenie do segregacji opartej na kryterium: „domności” – bezdomności. Pomimo tego, że ludzie zaprzeczają istnieniu takiej segregacji, dążą do określenia przestrzeni, w których mogą działać osoby bezdomne. Przykładem takiej segregacji jest systematyczne usuwanie osób bezdomnych z centrów miast. Na ogół osoby bezdomne traktowane są jako podejrzane. Z tego powodu bardzo często są legitymowane. Najczęstszym powodem legitymowania jest podejrzenie, że osoba bezdomna narusza art. 51 Kodeksu wykroczeń, bo zakłóca spokój, porządek publiczny czy nocny

spoczynek, a także spożywa alkohol w miejscu publicznym (art. 43). Dodatkowymi powodami relegowania osób bezdomnych z niektórych przestrzeni miejskich jest niszczenie przez nich roślinności i trawników (art. 144), używanie w miejscach publicznych nieprzyzwoitych słów (art. 141) oraz żebractwo (art. 58). Wszystkie te zachowania są niewłaściwe, jednakże przeciwdziałanie bezdomności, polegające na usuwaniu osób bezdomnych z określonych przestrzeni powoduje, że niektóre „terytoria” są dla osób bezdomnych całkowicie niedostępne. Szczególnie jaskrawym przykładem segregowania ludzi jest utworzenie w Łodzi cmentarza przeznaczonego wyłącznie dla osób bezdomnych. W ten sposób bezdomni, którzy doznawali wykluczenia za życia, zostali wykluczeni także po śmierci.

W grupie osób, które dotknął kryzys bezdomności, w najgorszym położeniu znajdują się ludzie starzy i chorzy. Cechą współczesnych społeczeństw jest starzenie się, co oznacza, że osoby bezdomne, także doświadczają wszystkich problemów związanych z osiągnięciem późnego wieku. Jednak starzenie się osób bezdomnych jest o wiele szybsze i ma degeneracyjny charakter. Bezdomność wywołuje ogólną i głęboką deteriorację organizmu. Bywa, że bezdomny czterdziestolatek wygląda jakby miał ponad 100 lat, a czuje się jak biblijny Hiob.

Z myślą o osobach bezdomnych mających problemy zdrowotne, powołano schroniska z usługami opiekuńczymi. Teoretycznie placówki te przeznaczone są dla osób, które zaledwie przejściowo doświadczają kłopotów zdrowotnych. W praktyce do schronisk z usługami opiekuńczymi trafiają osoby poważnie chore, które z powodu wieku i stanu zdrowia, nigdy nie usamodzielnia się i nigdy nie opuszczają strefy bezdomności. Z powodu zaawansowanego wieku i złego stanu zdrowia bezdomność stała się dla nich „rewirem zaklętym”. Schronisko z usługami opiekuńczymi, ze względu na ograniczoną liczbę miejsc w placówkach zapewniających całodobową opiekę, staje się niekiedy ostatnim domem w życiu osoby bezdomnej.

Niniejsza publikacja przedstawia istotne problemy osób bezdomnych, a zwłaszcza tych bezdomnych, którzy mierzą się z problemami starości i braku zdrowia. Praca przedstawia problemy mieszkańców schroniska w Koleczkowie, które jest typową placówką opiekuńczą dla ludzi w kryzysie bezdomności. Sprawy, które dotyczą mieszkańców, a także pracowników tego schroniska, dotyczą większości, jeżeli nie wszystkich tego typu, ośrodków. Książka zawiera także analizę faktycznego funkcjonowania schronisk z usługami opiekuńczymi oraz propozycje wprowadzenia zmian dotyczących sposobu świadczenia wsparcia i opieki wobec tych, którzy są starzy, chorzy i nie mają domu.

Do lektury niniejszej pracy zapraszamy wszystkich, którzy pragną powołać schronisko z usługami opiekuńczymi, tych, którzy takie schronisko prowadzą lub w nim pracują, ale przede wszystkim tych, którzy decydują o formalno-prawnych zasadach funkcjonowania tego rodzaju ośrodków wsparcia.

„Był sobie dziad i baba. Bardzo starzy oboje. Ona kaszłaca, słaba. On skurczony we dwoje”, czyli o bezdomności na tle starzejącego się społeczeństwa

Jak wspomniano w rozdziale pierwszym, ludzka populacja starzeje się. Zbiorność osób bezdomnych także na swój sposób czerstwieje. Wielu bezdomnych, to ludzie w sędziwym wieku. Jednakże starość osób doświadczających problemu bezdomności jest inna niż starość zwykłego seniora. Opublikowany przez Ministra ds. Polityki Senioralnej, raport dotyczący informacji o sytuacji osób starszych w Polsce za 2023 rok przedstawia dane, które właściwie w żadnym stopniu nie odnoszą się do ludzi, którzy mierzą się z kwestią bezdomności we własnym życiu. Z punktu widzenia tej pracy ważne są problemy związane z sytuacją ekonomiczną, zdrowotną, aktywnością zawodową i społeczną. Rozważmy pokrótce różnice pomiędzy osobami starszymi a osobami starszymi w kryzysie bezdomności w aspekcie wymienionych powyżej kryteriów.

3.1. Sytuacja ekonomiczna osób starszych

Badania za rok 2023, dotyczące położenia ekonomicznego osób w wieku 60 lat i więcej pokazały, że jednoosobowe gospodarstwo domowe w Polsce dysponowało miesięcznie kwotą rozporządzalną, która średnio (dla ogółu badanych) wyniosła 2981,52 zł. W miastach ta średnia była wyższa (3089,65), a najniższa była wśród starszych mieszkańców wsi (2597,74). Brakuje danych mówiących o tym, jaki jest rozporządzalny dochód wśród osób bezdomnych. Sytuacja każdej osoby bezdomnej jest różna: niektórzy posiadają swoją emeryturę lub rentę, inni korzystają z różnych zasiłków, ale są też i tacy, którzy nie posiadają żadnych dochodów.

Osoby korzystające ze schroniska z usługami opiekuńczymi, posiadające własne dochody, partycypują w kosztach pobytu, zgodnie z decyzją administracyjną wydaną przez określoną jednostkę pomocy społecznej. Zatem nawet ci, którzy posiadają stały dochód własny, dysponują niewielkim dochodem rozporządzalnym, służącym realizacji bieżących potrzeb. Sytuacja finansowa osób w kryzysie bezdomności, korzystających ze wsparcia schroniska z usługami opiekuńczymi jest złożona. Formalnie (wysokość przyznanego świadczenia, w decyzji administracyjnej danego ośrodka pomocy społecznej) lub średnio (w rozumieniu klasycznej miary położenia, tendencji centralnej), dysponują oni określonymi środkami finansowymi, jednakże dane formalne i statystyczne, nie znajdują odzwierciedlenia w sytuacji faktycznej. Przedstawione w tej publikacji dane dotyczą określonej zbiorowości i odnoszą się do tej konkretnej zbiorowości i jej cech. W innej grupie osób bezdomnych, starszych i schorowanych, wyniki mogłyby się ukształtować nieco inaczej. W tabeli 5 zestawiono dane obrazujące sytuację finansową mieszkańców schroniska w Koleczkowie.

Tabela 5
Dochody oraz koszty związane z pobytem osoby bezdomnej w schronisku w Koleczkowie

Wysokość otrzymywanych świadczeń (średnio na 1 osobę)	1271,17 zł
Opłata za schronisko (średnio na 1 osobę)	906,44 zł
Opłata za leki (średnio na 1 osobę)	106,01 zł
Dochód rozporządzalny (średnio na 1 osobę)	258,71 zł
Oszczędności (średnio na 1 osobę)	2324,71 zł

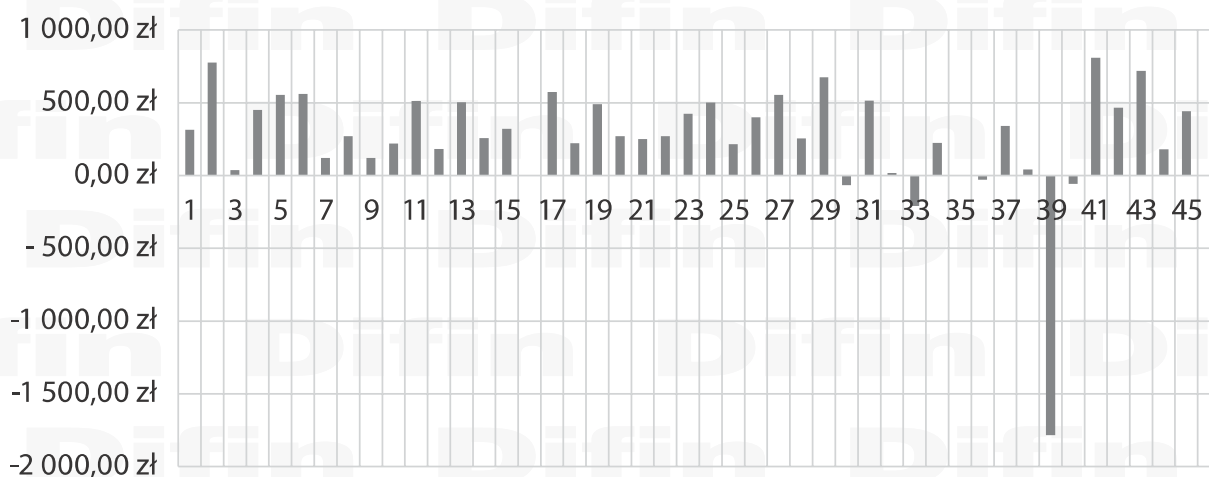
Źródło: opracowanie własne.

Z danych zawartych w tabeli 5 wynika, że nie zachodzą żadne racjonalne związki pomiędzy dochodem rozporządzalnym, wysokością otrzymywanych świadczeń a zgromadzonymi oszczędnościami. W poprzednim rozdziale wyjaśniono, że analizowanie oszczędności z punktu widzenia podstawowej miary statystycznej, którą jest średnia, prowadzi do fałszywych wniosków, bowiem w analizowanej społeczności, wartości oznaczające oszczędności nie mają rozkładu normalnego. Oszczędzanie jest zjawiskiem incydentalnym i powiązane jest ściśle z osobami dotkniętymi głęboką demencją, które po prostu nie mają żadnych wydatków, bo niczego nie kupują i z tego właśnie powodu ich dochody kumulują

się. Znaczącą rolę we wzroście kwot, które stanowią depozyt danej osoby, mają systematycznie wypłacane 13-te i 14-te emerytury. Wpisany do tabeli 5 średni dochód rozporządzalny nie oznacza, że każda osoba posiada do dyspozycji ok. 250 zł. Wiele osób dysponuje kwotami większymi, ale też wiele ma dochód niższy, a nawet ujemny. W naszej grupie najwyższy dochód rozporządzalny wynosi 776 zł. Takim dochodem dysponuje tylko jedna osoba. Trzy osoby nie posiadają żadnego dochodu, a dochód ujemny dotyczy czterech osób (dochód ujemny zawarty jest w przedziale od 30 zł do 1785 zł). Przedstawiane dane widoczne są na wykresie 10.

Wykres 10

Dochód rozporządzalny mieszkańców schroniska w Koleczkowie

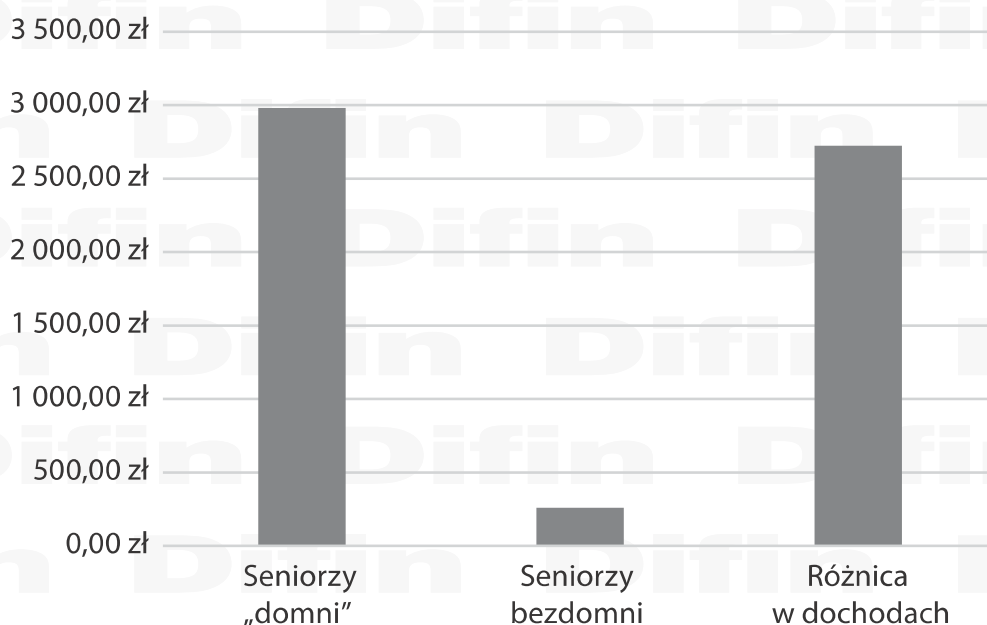
Źródło: opracowanie własne.

Ujemny dochód rozporządzalny pojawia się wtedy, gdy osoba otrzymująca świadczenia ma długi i wszystkie jej dochody są objęte zajęciem komorniczym lub wtedy, gdy ponosi ona wydatki związane z zakupem leków, specjalistycznych preparatów odżywczych lub niezbędnych środków higienicznych.

Sytuacja ekonomiczna jest czynnikiem silnie różnicującym seniorów „domnych” od grupy seniorów żyjących w kryzysie bezdomności. Wykres 11 przedstawia różnice w dochodach rozporzeczalnych tych dwóch grup.

Wykres 11

Dochód rozporządzalny oraz różnica w dochodach seniorów „domnych” i seniorów w kryzysie bezdomności – mieszkańców schroniska z usługami opiekuńczymi

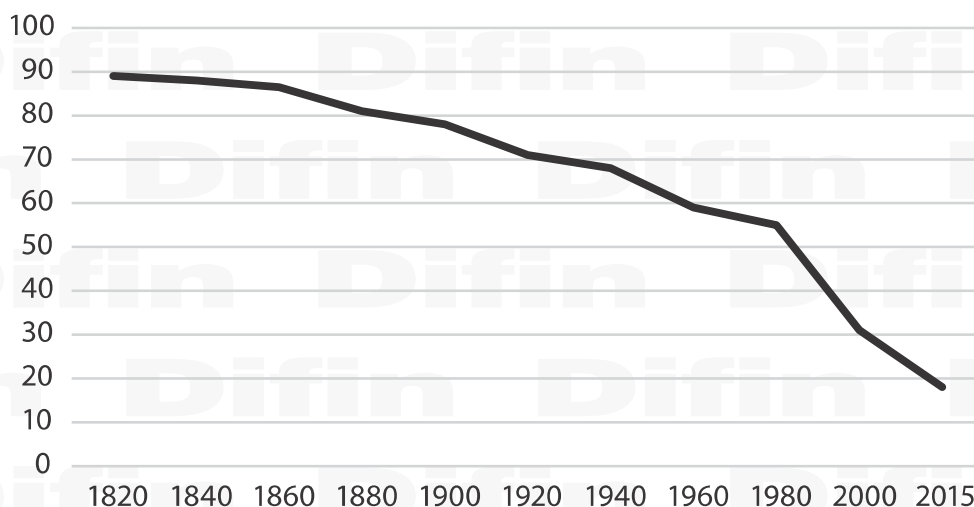

Źródło: opracowanie własne.

Różnica w średnim dochodzie rozporządzalnym omawianych grup osób starszych jest wyrazista i wynosi 2722,81 zł. Można powiedzieć, że różnica w dochodzie jest niemal równa średniej dochodu rozporządzalnego w grupie seniorów, których nie dotyczy problem bezdomności. Wykazanie różnic w zakresie dochodu rozporządzalnego pomiędzy seniorami „domnymi” a bezdomnymi, ukazuje problem społecznych nierówności. Z badań opublikowanych przez Wirtualną Polskę, dotyczących poziomu ubóstwa w naszym kraju, wynika, że w roku 2023 wzrosła liczba osób żyjących w trudnych warunkach materialnych. Aż 2,5 mln Polaków żyje w skrajnym ubóstwie, a 17 mln poniżej minimum socjalnego. Podobne wyniki badań opublikowały: Europejska Sieć Przeciwdziałania Ubóstwu (Poverty Watch) i Money.pl. Otrzymane rezultaty są niepokojące, ponieważ narastająca w świecie od XIX w., a zwłaszcza od końca drugiej wojny światowej, tendencja wskazuje na to, że żyjemy w świecie nie tylko z mniejszą liczbą ludzi, ale i z mniejszą liczbą osób dotkniętych ubóstwem. Liczba osób ubogich w świecie maleje. Dodatkowo, jak cytuje w swojej pracy Steven Pinker (2018), ONZ przewiduje „zakończenie skrajnego ubóstwa dla wszystkich ludzi na całym świecie” na rok 2030. Wykres 12 przedstawia malejącą w świecie tendencję życia w skrajnym ubóstwie.

Wykres 12

Odsetek osób żyjących w skrajnym ubóstwie w latach 1820–2015 [%]

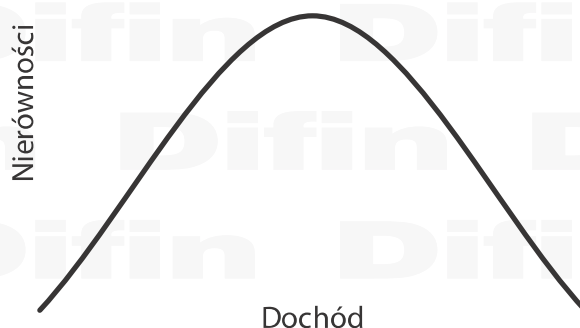

Źródło: Pinker (2018).

Malejąca tendencja ubóstwa na świecie jest w opozycji do rosnącego ubóstwa w Polsce, co nasuwa wątpliwości związane z prognozowaną datą powszechnego dobrobytu. Targające światem konflikty przyczyniają się do napięć gospodarczych, które mogą negatywnie wpływać na postęp i zmniejszenie nierówności społecznych. Związek pomiędzy procesami rozwoju danego kraju a nierównościami społecznymi dostrzegł rosyjsko-amerykański ekonomista Simon Kuznets – laureat Nagrody im. Alfreda Nobla w dziedzinie ekonomii. Stworzył teorię według której wraz z postępującym rozwojem kraju, nierówności społeczne początkowo rosną, a potem maleją. Myśl tę odzwierciedla Krzywa Kuzneta (krzywa dzwonowa). Patrz wykres 13.

Wykres 13

Związki zachodzące pomiędzy postępow gospodarczym a nierównościami społecznymi

Źródło: na podstawie Krzywej Kuzneta.

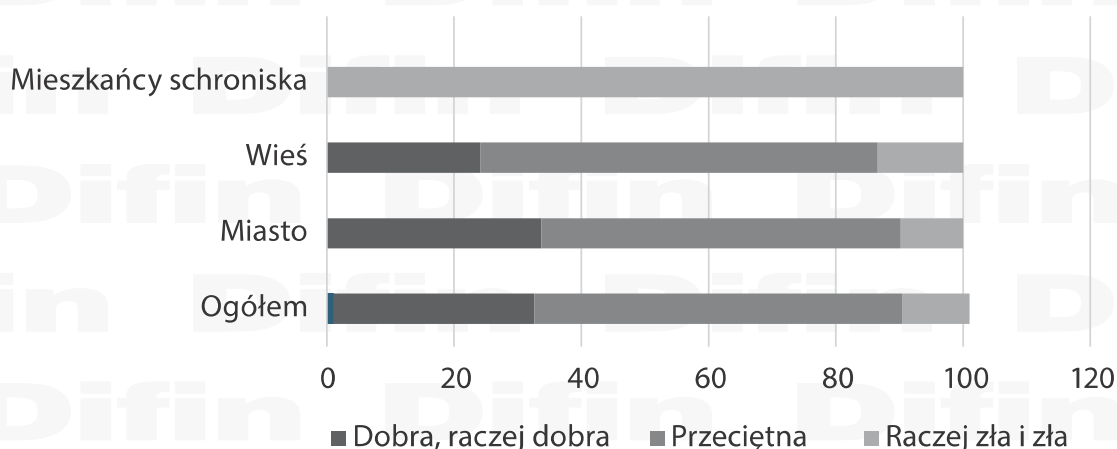
Dodatkowym aspektem opisującym sytuację ekonomiczną jest miesięczny poziom wydatków w gospodarstwie domowym. Średnia miesięcznych wydatków dotycząca grupy osób w powyżej 60. roku życia, tworzących jednoosobowe gospodarstwo domowe, wyniosła w Polsce: 2306,46 zł (w miastach: 2381,90 zł, na wsi: 2038,72 zł). Z powyższego wynika, że ponoszone – przez osoby w podeszłym wieku – wydatki są bliskie dochodowi rozporządzalnemu, jednak go nie przekraczają, a zachodząca różnica może stanowić źródło niewielkich oszczędności. Tymczasem wydatki osób bezdomnych na ogół przekraczają rozporządzalne dochody. Osoby w schronisku pożyczają sobie pieniądze lub zadłużają się z myślą o dochodach na kolejny miesiąc, co sprawia, że w depozytach osiągają wartości ujemne. Wyrównanie długów realnie zmniejsza dochód rozporządzalny w kolejnym miesiącu. Ratunkiem w tej trudnej sytuacji są wypłacane 13-te oraz 14-te emerytury, dzięki którym, osoby otrzymujące emerytury, mogą uporażkować swoją sytuację finansową.

Warto również porównać oceny własnej sytuacji materialnej, dokonanej przez seniorów i seniorów w kryzysie bezdomności. 31,6% osób w wieku 60. lat i więcej, prowadzących samodzielnie gospodarstwo domowe oceniło swoją sytuację materialną jako dobrą lub raczej dobrą (mieszkańcy miast: 33,7%, mieszkańcy wsi: 24,1%). 57,8% oceniło ją jako przeciętną (miasto: 56,5%; wieś: 62,5%). 10,6% uznało, że ich sytuacja materialna jest raczej zła i zła (miasto: 9,8%; wieś: 13,4%).

Zapytane o tą samą ocenę własnej sytuacji materialnej, mieszkańcy schroniska byli całkowicie zgodni: ich sytuacja materialna nie jest zróżnicowana, jest raczej zła i zła. Patrz wykres 14.

Wykres 14

Subiektywna ocena własnej sytuacji materialnej – seniorzy i seniorzy w kryzysie bezdomności [%]

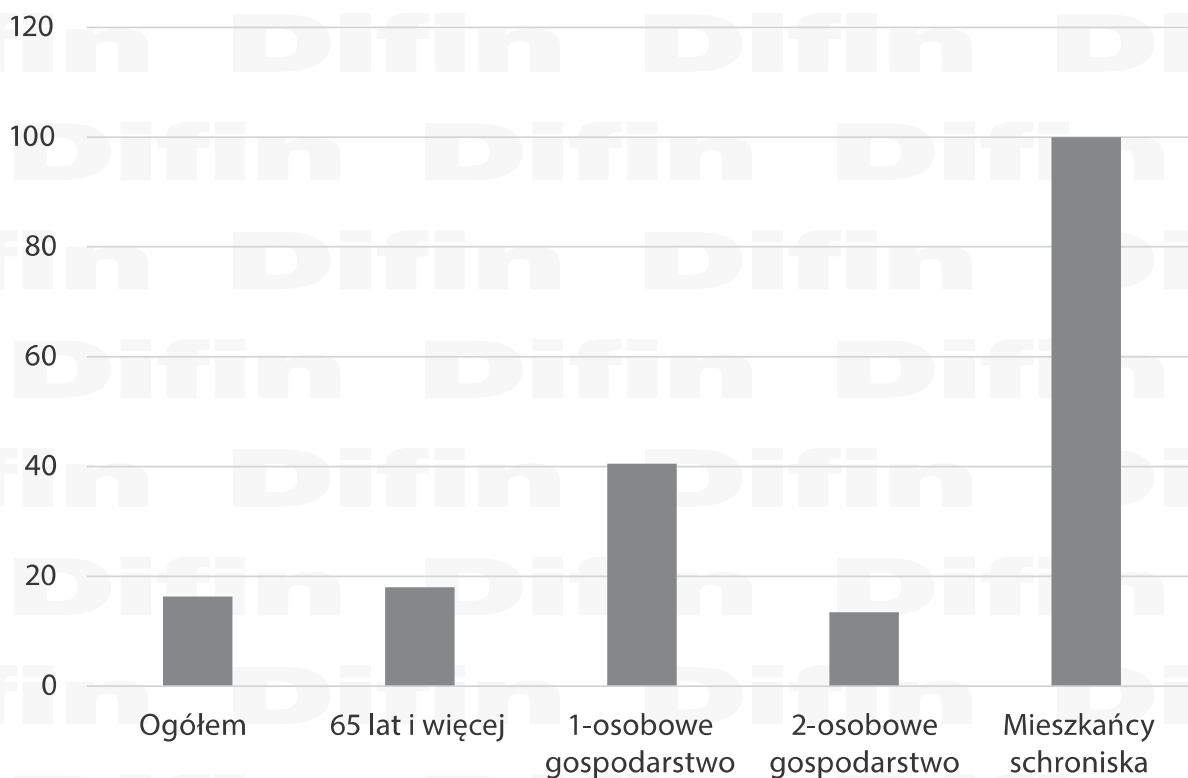

Źródło: opracowanie na podstawie raportu Ministra ds. Polityki Senioralnej oraz badań własnych.

Jak wynika z badań statystycznych przeprowadzonych przez instytucje państwowe, starzenie się społeczeństwa jest ściśle powiązane ze zjawiskiem ubożenia. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem (AROPE) jest najwyższy w grupie jednoosobowych gospodarstw domowych, prowadzonych przez osoby powyżej 60. roku życia (wykres 15). Wskaźnik ten najwyższy jest jednak w grupie osób bezdomnych i to bezdomnych w podeszłym wieku, którzy nie mogą już zmienić swojej sytuacji. Podobnie wysoki jest wskaźnik deprivacji materialnej i społecznej w grupie osób starszych, zwłaszcza prowadzących samodzielnie gospodarstwo domowe. Osoby bezdomne nie są zagrożone deprivacją materialną i społeczną. One już są ubogie i społecznie wykluczone/samotne. Patrz wykres 15.

Wykres 15

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym (AROPE) dla osób w wieku starszym za rok 2023 [%]

Źródło: opracowanie na podstawie raportu Ministra ds. Polityki Senioralnej oraz badań własnych.

Następny wykres przedstawia deprivację materialną i społeczną „zwykłych” seniorów i seniorów w kryzysie bezdomności.

Wykres 16

Wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej i społecznej dla osób w wieku starszym za rok 2023 [%]

Źródło: opracowanie na podstawie raportu Ministra ds. Polityki Senioralnej oraz badań własnych.

Sytuacja materialna osób w kryzysie bezdomności, które osiągnęły późny wiek jest bardzo trudna, ponieważ ma charakter stały. Wiek oraz poważny stan zdrowia uniemożliwiają podjęcie pracy zarobkowej, co sprawia, że osoba „betonuje się” w swoim ubóstwie i społecznym wykluczeniu z wielu sfer życia. Być ubogim w bogatym społeczeństwie jest niezwykle trudno, jednak bieda materialna nie jest najważniejszym problemem współczesnego świata: „Niemniej jednak zjawiska ubóstwa nie można sprowadzić do pozbawienia dóbr materialnych i niedogodności cielesnych. Ubóstwo to również pewna kondycja społeczna i psychiczna” (Bauman, cytowany we wypisach: Halawa, Wróbel, 2008).

3.2. Sytuacja zdrowotna seniorów

Sytuacja zdrowotna osób w starszym wieku zmienia się. Wraz z upływem czasu stan zdrowia wymaga uważności, ponieważ pojawiające się wraz z wiekiem dolegliwości, mogą świadczyć o poważnych chorobach. Wykres 17 prezentuje dane dotyczące tego, w jaki sposób oceniają swoje zdrowie osoby w poważniejszym wieku (seniorzy „domni”). Z wykresu wynika, że ankietowani seniorzy na ogół oceniali swój stan zdrowia jako przeciętny. Niewielki procent osób oceniało swoje zdrowie jako bardzo dobre, ale także niewielki odsetek określał je jako bardzo złe.